

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. XV

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КРАГУЈЕВАЦ

СРПСКИ ЈЕЗИК

XV

Београд, 2010.

811.163.41'373.6

ЈАСНА ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋИнститут за српски језик
Београд

Прегледни рад

Примљен: 28. 9. 2009.

Прихваћен: 12. 1. 2010.

ШТА СЕ МОЖЕ (С)ПРАТИТИ НА СПРАТ?*

У раду се именица *спрат* „етаж“, досад етимолошки непротумачена, изводи од глагола *спратити* „послати; сагнати, сместити, угурати и сл.“ (у етимолошкој литератури такође још нерегистроване варијанте симплекса *пратити* „послати“), као његов поствербал тј. помен loci „место где се нешто спрема, смешта“ – што је творба овог термина са јединственом ономасиологијом у словенском свету (можда и ван њега) али, у оквиру самог српског језика, формално-семантички аналогна глаголско-именичком пару *спремити* : *спрем(ни)а*. Узгред се овом етимолошком гнезду прибрајају именице *пратеж* „товар, пртљаг“, претходно тумачена од глагола *пратити*, како и досад непротумачена *пратеш* „благо, марва“.

Кључне речи: српски језик, лексикологија, етимологија, семантика, *спрат*.

Готово по правилу куће су спратне, зграде зидане непеченом циглом. Укућани су живели на спрату, а изба (приземље) је служила за смештај стоке...

Уводни опис села Гораждевац (код Пећи), М. Букумирић
ЗбМССФЛ 35/1 1992, 161.

0. Именица *спрат* је једина књижевна и општераспрострањена реч за „етаж, ниво“ у српском језику – данас је чак и у дијалектима углавном осло-

* Овај чланак је резултат рада на пројекту 148004, „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речник српског језика*“ који у целини финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

бођена некадашње конкуренције турцизама *кат* и *бој* (в. § 2.4.6.). Упркос тој једноставности и једнозначности, она је остала вишеструко загонетна, односно још увек, готово два века након првог писменог помена (1815. године), етимолошки непротумачена. Иако је у својој недугој историји посведочена као општештокавска – и сасвим непозната чакавском и кајкавском – она је данас искључиво српска реч, која изостаје из хрватских извора. Семантика јој је постојано ограничена на једну исту реалију, метафоре баналне, а деривација стандардна, готово минимална (*спратни*, *спратност*, *спратница* и сл.).

1.0. По природи ствари, због релативне рецентности саме реалије, нормално је да реч која означава „спрат“ нема велику (свакако не прасловенску) старину – што је ситуација позната и осталим словенским (и другим) језицима.¹ Са друге стране, синонимни турцизми *бој* и *кат* (понегде у тој употреби и *таван*) довољно су стари(ји) од почетка 19. века да нема сумње да појава новог термина није везана за прву појаву грађевина на спрат,² већ је условљена нечим другим, нпр. новом врстом градње – што одговара и времену продора нове позајмљенице, галицизма *етаж*.³

1.1. Са лексикографске тачке гледишта, својеврстан куриозитет представља чињеница да именицу *спрат* Вук не бележи у *Српском рјечнику*, иако је она посведочена нешто пре публиковања његовог првог издања. А није се нашла ни у наредним издањима.⁴

1.2. ош је необичније то што се век и по касније дешава сличан изостанак: ова именица (иако је у међувремену ушла у широку употребу код различитих аутора и на широком терену) није уврштена у *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика* – нити ју је сам Скок унео (он се иначе није либио да наводи – често и коментарише нелогизме), нити су то учинили његови редактори. Како је до тога дошло остаје загонетка.⁵ В. и § 3.1.2., нап. 27, 28.

¹ За саму реалију уп. нпр. SSS I:184–188, нарочито 186b s.v. *Budyunki mieszkalne*, I:309–310 s.v. *Dach*; за терминологију в. Влаич-Попович 2009.

² В. нпр. у народној песми: Кула ј' гдна од десет бојева и, следствено, разнолику употребу код (завичајних) писаца: Кућа је била стара чардаклија, од два боја, али доњи није био за становање И. Вукић; Са дна тријема воде степенице на горњи бој Матавуљ; Брод је имао три боја Дедијер (све РСАНУ).

³ Управо он се, нпр. у бугарском и руском језику, генерализовао у једини термин за „спрат“ (в. БЕР I:512; Фасмер 4:523), док је у српски ушао као стручни термин (геологија, рударство и сл.) и у техничкој употреби, у облику придева *етажни* (о грејању, власништву и сл.) односно (заједно са реалијом, и вероватно немачким посредством) у облику изведенице *етажер* „сталажа од неколико полица на спрат“.

⁴ Уп. и коментар: Од лексикографских „чуда“ билжејим да ову „истоћну“ ријеч није забилжео, иначе „дијалектални“, *Vukov Srpski rječnik* (31898). Доследно је нема ни *Броз-Ивковићев Хрватски рјечник* из 1901 који иде стопама Вука Стефановића Караџића (PUTANEC 2003:244).

⁵ Ово је необично кад се има у виду да је: «Први ... о ријечи *спрат* проговорио Томо Марећ и *Језичном саветнику* из 1924: он се чуђи одакле се ријеч јавља први пут у „илирском“ *Нјемачко-хрватском рјечнику* I. Маџурића и Ј. Ужаревића из 1842. и установљује четири чињенице: а. ријеч није потвр-

1.3. Трећи куриозитет представља то што је досад једини покушај етимологизације именице *спрат* учинио загребачки романиста Валентин Путанец, а да при том решење до кога је он дошао није алоглотско – рецимо, романско – него домаће. Управо тим тумачењем морамо се одмах позабавити како би се образложила потреба за поновним разматрањем ове речи.

1.4. Путанец доноси прецизан и исцрпан преглед стања у досадашњим изворима (в. напомене 4 и 5). Међутим, тумачење које он предлаже, да је *спрат* резултат метатезе термина *строн*,⁶ ипак не стоји. Оно је проблематично и методолошки (речи *строн* и *спрат* не разматрају се паралелно на конкретном ареалу нити се упоредно прати њихова хронологија), и формално (спорадичне фонетске паралеле из различитих – просторно и временски удаљених, или чак недефинисаних, језика који би дали импулс претпостављеној промени – нису релевантне). Дакле, у бити је то тумачење спекулативно и, за једну домаћу реч, садржи превише романских фонетских паралела (далматоромански не бива лако модел за промене штокавских речи) односно недовољно оријентисано на аргументе и поређења из непосредног окружења домаћег система.

2.0. Без претензија на коначност тумачења, у раду који следи (по)тражиће-мо решење, поштујући пре свега принципе методолошке поступности. Кључне чињенице, по правилу, открива сама грађа, али да би се одредио предмет ексцерпције мора се извршити примарна (оријентациона) етимолошка анализа, која пружа смернице за ексцерпцију грађе.

2.1. Пошто је увидом у материјал суседних језика искључена могућност алоглотског утицаја на настанак ове речи,⁷ и то не само директног позајмљивања него и семантичког калкирања (о јединствености њеног ономасиолошког модела в. § 3.4.4.) спроводи се примарна етимолошка анализа којом се успостављају основне творбено-семантичке везе (прво домаће, у оквиру самог српског језика, а потом и међујезичке, на општесловенском плану). Тако се провизорно одређује етимолошко гнездо коме би дата реч могла припадати.

2.2. У случају именице *спрат*, нема формалних препрека да се она преко сазвучног глагола *спратити* (се) рф. „склонити (се), сместити (се), спремити

dena у starini i у pisaca (on ne zna за potvrde из Vojvodine!), b. nema је ni у jednom другом slavenskom jeziku, c. nema је ni у kojem neslavenskom jeziku, d. nema potvrda из živih govora.» (PUTANEC 2003:243).

⁶ Уп. «*strop* > (t - p > p - t) **sprot* > са naslonom на n e k u riječ) *sprat*. Riječ је могла u slavenski doći i преко n e k o g облика gdje је *strop* било preглашено o > ö, slično као u dalmatoromanskom tipa *panis* > *pen*, *casa* > *chiesa* (1348-1365, 1440), tj. на prvotnom terenu riječ је glasila **spröt*, а то је dalo *sprat*. Dakle би се radilo о interferenciji dvaju jezičnih sustava» па и закључује да «Vokalizam o > a може predstavljati utjecaj n e k o g supstrata.» (PUTANEC 2003:244-245, проред J.B-II.).

⁷ Одеуство алоглотског предлошка подразумева и PUTANEC 2003:243, в. претходну напомену.

(се), спаковати (се); послати“, у крајњој линији изведе од његовог непрефигираног симплекса *спратити* impf. „comitari, begleiten“.⁸ Аргументи за смештање у ово конкретно етимолошко гнездо биће предочени касније, након излагања све грађе и током детаљне етимолошке анализе (в. § 3.0. нн.). За сада је битно да се његовим избором ексцерпција проширује тако да обухвати и глагол *спратити* (се) који јесте боље лексикографски посведочен него *спрат* (то нарочито важи за RJAZU), али далеко од тога да је исцрпно документован. Евидентирање нове грађе обавиће се не само из принципа (пошто нов материјал може критички драгоцен нови податак), већ и зато да би се објединиле и сагледале све данас расположиве потврде овог глагола како би он, напослетку, добио етимолошко тумачење (в. § 3.1.2).

2.3. Глагол, за разлику од именице (в. § 1.1.), бележи још Вук: *спратити*, -им pf. „(на пр. овце, говеда) потерати у шталу (и тако припремити за дан)“.⁹ С обзиром на релативно богату заступљеност глагола *спратити* у RJAZU, одатле преносимо само дефиниције и неколико примера, док ћемо исцрпно навести тренутно (као и за још изванредно познат низ наредних година) јавности недоступне потврде из грађе РСАНУ.

2.3.1. Дакле, у RJAZU (16/1956–1958:90 – скраћенице одатле преносимо у загради неразрешене) за *спратити* pf. „сагнати, сатјерати у што, послати у што, турити, испратити“,¹⁰ осим потврде из Вука (коју преузимају Поповић и Ивековић – уз приметно одсуство код старијих хрв. лексикографа) налази се више њих код књижевника чији је језик у различитој мери близак народном.¹¹ За потврде народног језика могу се узети не само оне у народном стваралаштву: ако ... вечерас све на број кући не дотјераш и спратиш у звјерињак (Нар. прип. Бос. 1, 12); Узеше се (муха и комар), састаше се, спратише их у тиквицу (Нар. плес. Красић 1, 139), Дај ми, брате, изун и сејиза, и зекана коња од мејдана, да ме спрати у Макарје равно (Нар. плес. Херм. 2, 435), већ и у часопису „Српски далматински магазин“: Док ме овђе у невољу спрати (Магазин 1864, 94), као и код Грге Мартића¹²: јавну цура преводника свога, па с њим стадо спрати у заграде (Осветн. 1, 60); Просу на дар гроше њеколике, па их спрати међу дворбенике (id.); Чељад спрати и

⁸ О његовом псл. предлошку, јсл. дијалектизму **portiti* **porti*- /**prati*-, в. Скок 3:25-26 (такође БЕР 5:617-619, нарочито М. Snoj у: ВЕЗЛАЈ 3:104). За изостанак немале творбено-семантичке породице управо нама занимљивог глагола, са префиксом *с-*, в. § 3.1.2., нап. 27).

⁹ В. „н. п. овце, говеда in der Stahl treiben (und damit abfertigen für den Tag), cogo in stabulum“ (Вук).

¹⁰ Значење „испратити“ треба да иде на прво место, као најближе непрефигираном основном глаголу, и истовремено да се остави по страни, као нерелевантно за наше даље разматрање.

¹¹ Покоље њих (тј. лав трговце) разагна, камиле све спрати и с товарцем сагна мостиру (Транзит 286); Здружи нас и спрати с твојими анђели (Бараковић Јар. 120); грешнике спрати у затворе вјековите (Ђорђевић салт. 99); спрати их поштено до гроба (Ненадић наук 123); ...разбити непријатеља и спратит га у потјеру (Зузери 43А).

¹² О његовој блискости народном језику в. нап. 16.

заприје се врати (id.); Који надре влашке беневреке, спратит ће му у димије краке (id.). У рефлексивном облику *спратити се* налази се најстарија потврда из 15. века: *сѣтворисмо милость нашѣ... граду Дѣбровникѣ... ослободисмо и ѣчинисмо да ниѣхъ динари Дѣбровачци хѣде слободно и да се спрте по нашѣмъ рѣсагѣ* (Повеља издата у Јајцу 1461, којом краљ Стефан објављује да дубровачки новац важи у Босни, MS 491), затим из 16. века из Пољичког статута: Дробна живина дужна је главом ... а живина велика има се спратити тере стимати (*т.ј. штета*); из народне пословице: да нијесам патила не бих се у сриједу спратила (НПосл Вук, 53) и релативно новије код Саве Текелије: ако киша појде, ту се могу људи спратити (тј. у наткритим ходницима) (ЛМС 120, 76) и у Даничићевом преводу Библије: не могаху ни пред вратима да се спрате (Даничић прип. библ. 124). Сличну разноликост књижевних и дијалекатских потврда показује и облик у несвршеном виду: *спраћати* impf. „сатјеравати, сагонити, особито животиње“: Живо (тј. благо) се спраћа у ноћ под под од куће (Конавли); Д о њ и б о ј куће готово никада нема преграда, обично се ту спраћа стока (Билећа) (поред Ј.В.-П.).

2.3.2. Примери у РМСМХ потичу од различитих књижевника (од Г. Мартића до Б. Радичевића, Б. Ћопића, М. Лалића, укључујући Маретићев и Ившићев превод Хомера) и осим значења „послати“ (које није увек дефинисано као такво, мада га имају барем два примера смештена под другачије семантичке дефиниције,¹³ показују и „потерати, погнати; сместити“.¹⁴

2.3.3. У грађи РСАНУ понављају се значења „послати“ (које овде неће-мо документовати) и „потерати; сместити (се), спремити (се), склонити (се); угурати (се), увући (се)“. Ова последња садржи и један лексикографски извор: *спратити се* „sich einlogieren, einstellen“ (Ђ. Поповић, СРПСКО-НЕМАЧКИ РЕЧНИК, ПАНЧЕВО 1895). У принципу, *спраћа се*: (а) стока у т о р или сл. (само ово има још Вук); б) људи (деца, младенци, војска) на починак (нпр. у п о с т е - л љ у, с о б у, к а с а р н у); (в) људи (грешници, мученици) у г р о б, уопште у н е п о в р а т (врећу, трбух и сл.); (г) људи могу да се спрате тј. с а к р и - ј у од опасности, у с и г у р н о с т; или да се у б а ш т р а ј у, а предмети могу да се у г у р а ј у.

2.3.3.1. Уп.: слѣдуе конюшница, коя спратити може до 100 коня (Ј. Вулић, Пут по Србији, Будим 1828, 136); Жене спратити стоку, позатвараше вратнице и капију (С. Матавуљ, Новица, СКГл XII, 1904, 646); Ту је једне вечери спратио пет оваца (М. Петровић, Поред Мораве, Бгд. 1958, 12.).

¹³ Назвао га вучићем и спратио га у магарећу клупу (Ћопић) и Запријети старим цукелама да ће их спратити за Колашин (Лалић).

¹⁴ Јавну цура ... стадо спрати у заграде (Г. Мартић); Па им заповиједих мноштво ... оваца брзо у лађу спратити (Маретић/Ившић, превод Илијаде/Одисеје), и недовољно поуздан пример, са вокализмом који је могао настати и због риме: скочи јадна, ма некако тавицу изврати, па кајгану свуколику у пепео спрати (Радич. 2), са такође непоузданом дефиницијом „изручити, истрести“.

2.3.3.2. Уп.: Умукнула к’о залита водом, пак се спрати у собицу своју (С. М. САРАЛИЈА, СЕРБИАНКА, ЈАЛПЦИГ 1826, 100); био сам спраћен са оногодишњим регрутима у бараке (С. МАТАВУЉ, БИЈЕШКЕ ЈЕДНОГ ПИСЦА, 1923, 47); иза вечере спрате [свати] младожењу и младу у собу (КРАЉЕ, ЗНЖ XXVIII, 1927, 172); И одмах скупише се многи таки да не могаху ни пред вратима да се спрате (ВУК КАРАЦИЋ, НОВИ ЗАВЕТ, МАРКО 2, 2); Шта је калуђера ... да Бог да и они да се тамо спрате (ШАПЧАНИН, ЦЕЛ. ДЕЛА II, 132).

2.3.3.3. Уп.: Кога спрате у гробницу, томе нема лека (Ј. Ј. ЗМАЈ, ПЕВАНИЈА I, Н. САД 1882, 344); О’ш ме у гроб спратит’ пораније (С. М. САРАЛИЈА, ЛИРСКЕ ПЕСМЕ, БГД. 1899, 84); И о земљу пола мртва спрати (Б. РАДИЧЕВИЋ, Н. САД 1900, 134); црни ће монаси Лепотицу једну у гробље да спрате (М. БОЛИЋ, ПЕСМЕ И ДРАМЕ / УРОШЕВА ЖЕНИДБА, 1927, 206); такође и: Тако згњави и спрати га | у пространи трбу[х] (И. СТОЈАНОВИЋ, НАРОВОУЧИТЕЛНЕ БАСНЕ..., БУДИМ 1833, 23); Превари се овчар, те послуша Еру и спрати се у врећу (АТ. НИКОЛИЋ, НПР, БГД. 1859, 207); –Па то није назиме! рече кум и избечи очи. –Где какву су људи спратили у врећу (Ђ. ПОПОВИЋ, ГОГОЉ ПРИП. I, Н. САД 1864, 122); а у гаћице спрате ону антеријицу, па онда опашу пасићем (ДУВНО, ЗНЖ IV, 1899, 261).

2.3.3.4. Уп.: да нијесам пагила, не бих се у сриједу спратила (бежећи од вука) (ВУК, НПОСЛ 1849, 63); они пакъ кои су припочнавали да су и најманѣ криви, спратили су се са своимѣ фамилијама на границу аустријанску близу Имотскога (СРБСКЕ НОВИНЕ 1851, 88); мѣсто које е човекъ у овој области заузео, заръ да остави и зато у кутић спрати се, кон су му нека милостива господа уступити изволела (СРБСКЕ НОВИНЕ 1844, 130); уп. и пример са дефиницијом „безочно онамо ући где му се не приличи“: Шта си се ту у прочеље спратио кад то није твоје место? (Н. РАДОНИЋ, ЗБИРКА РЕЧИ ИЗ БАЧКЕ, С.А.).

2.3.4. Дијалекатски речници, због уврежене праксе да буду диференцијални у односу на Вуков *Рјечник*, у случају када не садрже неку потврду заправо нису поуздани показатељи стварног стања на терену, већ су релевантни извори само кад су у њима посведочена значења другачија од стандардних (нпр. следеће у РСГВ). Стога најбоље примере из народних говора налазимо или у грађи РСАНУ¹⁵ или у индиректним изворима, у етнографским описима и сл. (в. пример из Куча који следи). Тако за *спрѣтити* рф. (поред стандардног „скупити и потерати стоку, живину“) – надовезујући се на Радонићев пример из Бачке, управо у Војводини налазимо још и „доћи непозван, ненајављен код некога у кућу“: Шта се и та Миља спратила у ову гужву... место да се покупила, она засела (РСГВ 8:166).

2.3.4.1. Вуково значење и данас бележе неки речници, нарочито из сточарских динарских крајева: нпр. из Загарача: *спрѣтит*, *-ѣм* рф. *спрѣћѣт*, *-ћѣм* / *-ћѣм*

¹⁵ Збирке које она садржи углавном потичу с почетка 20. века, и од врло различитих приносника који се нису обавезно равнали према Вуковом речнику.

impf. (Ћупићи 1997:457–458, тамо и фиг. „ухапсити“). У Прошћењу је, осим Вуковог, забележено и умерено значење „сићи, здигнути с планине“: *Спратили смо са катуна* (Вуличит 114). Његово постојање додатно потврђује и појашњава пример из етнографског описа: О здигу се унапријед сноси што од пртљага или смока к зимници, [тј. зимовнику] што се зове „спратак“, „спратили смо“. Овога спратка може бити по неколико товара (Ст. Дучић, ПЛЕМЕ Кучи, СЕЗб 48, 1931, 36). Овај опис је драгоцен због помена именице *спратак* (о њој в. касније, § 2.4.7.).

2.4. Услед недовољности лексикографских помена именице *спрат*, за њено потпуније сагледавање нужна је ексцерпција грађе за РСАНУ (који још није стигао до слова *с-*) и из дијалекатских извора.

2.4.1. Најмалобројнији су примери у RЈAZU (16/1956–1958:90); *спрат* т. исто што *кат*, *бој* (У Шулекову њем.-хрв. рјечн., из њега у Поповићеву.); Не гледај их што немаду двора ... нити спрата големије врата (Г. МАРТИЋ, ОСВЕТ. 1, Згб. 1861, 18).¹⁶

2.4.2. Примери у РМСМХ потичу од неколико књижевника (Р. Чолаковић, П. Шегедин, Б. Нушић, Р. Кошутин) и показују три значења: „део куће између две таванице“, „полица, раф“, „један од редова или низова постављених један иза другог или један преко другог“.¹⁷

2.4.3. Примери које доноси Михалловић 457 у одредници *спрат* „кат; таван; бој“ по правилу долазе у алтернацији са неким од синонима у загради. Потврде су од 1815–1816. из часописа „Забавник“ и „Новине србске“, као и „Сербскій народни листъ“ од 1835. и 1845. године (наводимо не само прве две најстарије, већ и остале које су само нешто позније): У послѣдној кући на лѣво, у трећем спрату (кату) (Заб. 1815, 3); кућа та има два спрата (ката) (НС 1815, 977); Леонъ у собу ѣдну у најдолнѣмъ спрату (кату) оттрчи (Заб. 1816, 37 – само ово и у грађи РСАНУ); трчанѣ людій тамо амо по спратови (катови) (НС 1816, 176); степени десетъ стопа широки водили су од едног тавана (спрата) [баште] до другогъ (СЕРБ Н.Л. 1835, 63); катъ е тур[ски], а срб[ски] не би ли могло бити спратъ, горница (СЕРБ Н.Л. 1845, 228); бой е тур[ски], а срб[ски] растъ или висина човека, Statura; одтуда кућа на еданъ бой, на два – а срб[ски] на еданъ на два спрата по словачкому, на две горнице по словенскому (СЕРБ Н.Л. 1845, 294). -

¹⁶ Из ширег контекста јасно је да Мартићев језик, иако базиран на народном, ипак садржи и знатну дозу архаизама и славенизама: Ти би реко и би се заклео, | Да ту људи за невољу живу, | Јер немају иног завичаја; | Ал вјејуј ми кано брату свому, | Да је сваком своје лоно драго. | Негледај јих што немаду дворах, | Нит предворја шаренијех дверих. | Нити спратах големијех вратах, | Но колибе од камена љута ... итд.

¹⁷ Две последње дефиниције нису верне примерима из Нушића и Кошутина: На десном зиду ... мали етажер на три спрата и на њему шолнице, чаше; односно Ево ... Тинке дукатинке! Око бела врата три спрата дуката. Овде се ради о значењима „ниво“ и „слој“, која су само апстрактне варијанте основног, настале или спонтано или под утицајем старијег *кат* (за његову разнозначности в. РСАНУ s.v.).

2.4.4. Хронолошки и ареално на претходне потврде надовезују се и лексикографски записи са хрватског терена које преносимо посредно: «Иначе, рјеџ *sprat* donose i svi „ilirski“ гјеџници из 1. половине 19. ст.: Маџуранић-Уџаревић 1842: *Stockwerk* = *pod, kat, sprat*; Веселић 1854: *Stockwerk* = *pod, kat, sprat*; Дробнић 1846-49: *sprat, v. pod, kat*. У Шuleкову *Znanstvenom nazivlju* (1874-1875, I, 1072) налазимо велики чланак s.v. *sprat*, са синонимима *pod, boj, kat; podzemni sprat, prizemni, pozemni sprat, donjni sprat = donjica = franc. bas-étage, rez-de-chaussée; glavni sprat = franc. bel étage; gornji sprat = gornjica = tal. piano superiore; jednoga sprata = tal. di uno piano*. У Шuleкову *Njemačko-hrvatskom rječniku* из 1860. налазимо слично: *Stockwerk = sprat, pod, boj, vulg. (!) kat.*» (PUTANEĆ 2003:243).

2.4.5. Грађа РСАНУ садржи неке ране индиректне лексикографске потврде: *Schoss* м. „бой, спратъ, подъ, катъ“ (Д. ИСАИЛОВИЋ, НЕМАЧКО-СРПСКИ РЕЧНИК, БГД. 1847, 1346); *tabulatio, -onis* f. „облагање дашчицама или дрвеним плочама; кат, спрат“ (Ј. ЂОРЂЕВИЋ, ЛАТИНСКО-СРПСКИ РЕЧНИК, БГД. 1886, 1481); као и из Змајевог збирке речи (махом из Војводине) *спрѣт* „бој, кат, Stock“, *кућа на два спрата* (Ј. Ј. ЗМАЈ, Н.САД 1898-1902). Поред тога она садржи значења која се дају разграничити на: (А) „(нај)д о њ и спрат“, затим и супротно (Б) „г о р њ и спрат“, отуд и даље „(ма који) горњи спратови“; паралелно се јавља и засебан појам (В) „кућа на а с п р а т“ (за разлику од приземне); посебно се развило најопштије значење (Г) „ниво, с л о ј уопште“, па у оквиру њега и фугуративна значења; а онда и (Д) разна конкретна, можда семантичким калкирањем „балкон“, „галерија“ и сл. Осим трећег примера из Михајловићевих *Посрбица* (у собу ђдну у најдолњѣм спрату, в. § 2.4.3.), грађа РСАНУ садржи и ове који следе.

2.4.5.1. У значењу „доњи спрат“: У најдолњѣм спрату (кату) њине фрегатте одредѣлилису намъ малый просторъ за спавание (НОВИНЕ СРБСКЕ 1816, 37); Здание ... сазидано ... у долњѣм спрату на свод (И. РАДИЧ, ПОВЕСТ... О ХОПОВУ, БУДИМ 1847, 18); сцене из подземног спрата какве мађарске спахијске куће (Ј. СКЕРЛИЋ, Ј. ИГЉАТОВИЋ, 1904, 177); млади мајстори... јуре за ... Розикама... из подземних спратова (ibid. 119); здание, у коему много соба има како на дојномъ тако и на горнемъ спрату (Г. Ј. ЈУРИШИЋ, ДЕЧАНСКИ ПРВЕНАЦ, Н. САД 1852, 114); овамо вероватно спада и пример: *jer onim drugim stubama, | što vode k mračnim spratovim, | još ne smije korak moj* (М. ВЕГОВИЋ, РЈЕСМЕ, 1925, 126).

2.4.5.2. Примери за „горњи спрат“ су следећи: здание ... сазидано у горњѣм [спратѣ] са штѣкатѣрама (И. РАДИЧ, ПОВЕСТ... О ХОПОВУ, БУДИМ 1847, 18); На спрат оде горњи, да и тамо прѣвѣ (sic!) | Ал' ни тамо није ништа ново стѣко (Д. СТАНОЈЕВИЋ, БИЈЕСНИ РОЛАНДО I, БГД. 1895, 198); *visoka ... kuća s ... pendžerima ... u gornjem boju (spratu)* (М. ОГРИЗОВИЋ, НАСАНАГИНИСА, ЗГВ. 1909, 5); ово здание естъ ново, обаче отъ дрва и дасака на једном спрату устроено (Ј. ВУЛИЋ, ПУТ. ПО СРБИЈИ, БУДИМ 1828, 9); ...а една половина здания естъ от три спрата (И. РАДИЧ, ПОВЕСТ... О ХОПОВУ, БУДИМ 1847, 17); Монастырско е здание велико, и на више спратова високо (Д. АВРАМОВИЋ,

Св. ГОРА, БГД. 1848, 87); Сама палата стоји на пирамиди... и има с поља гледана три спрата (Вл. ЂОРЂЕВИЋ, ПУТНИЧКЕ ЦРТЕ, књ. III, 1865-1874, 34); *halvat* „samoća, predvorje na prvom boju (spratu)“ (FR. S. KRAUS, SMAILAGIĆ МЕНО, DUBROVNIK 1886, 104); Ја ћу роћи у нјезину кућу, на трећи спрат (Ј. КОСОР, МИМА, ZGB. 1916, 26); грађевине из доба Кнеза Милоша ... могу да издрже још и нове спратове (Т. ЂОРЂЕВИЋ, ИЗ СРБИЈЕ КН. МИЛОША, 1922, 152).

Врло ретко се *спрат* не односи на „висинске спратове“ већ се користи у смислу „било који етаж“, тако да се може рећи и *приземни спрат*: Сваки је газда имао на приземном спрату свој дућан ... први је спрат, где је он живео са својом породицом, био наднесен над улицу ... а у кућа на више спратова, сваки је спрат био више испуштен упоље него онај под њим (Вл. РАДОЈЕВИЋ / М. АНАСТАСИЈЕВИЋ ПРЕВОД: III. СЕЊОБОС, ИСТОРИЈА ОБРАЗОВАЊА, БГД. 1910, 157); Приземни спрат ... удесити за одбрану (К. ЈОКИЋ, УПУТ ЗА КОМАНДОВАЊЕ..., БГД. ³1904, 37).

У неким примерима као да је тежиште на прилошком значењу „горе, одгоре“: Пео сам се широким дрвеним степеницама на спрат (Р. ЧОЛАКОВИЋ, ЗАПИСИ, САРАЈЕВО 1946, 160); Твој рођак са спрата спетљао се у својим противуречностима (Д. ЂОСИЋ, ОТПАДНИК, БГД. 1986, 16).

Осим конкретно на куће, назив се некад односи и на друге предмете (кревет, кошнице и сл.): На другом „спрату“ кревета испод Трубар, лежао је ... Личанин Живко Траживук (НАША КЊИЖЕВНОСТ I, 1946, 594); У усправним кошницама ређају се сатне основе на изменице с природним саћем у доњим спратовима (В. ЂОРЂЕВИЋ, МАЛИ ПЧЕЛАР, КРАЉЕВО 1900, 37); каква је овде паша, рећи ће неки непосвећени наивно гледајући толики број спратова на кошници (К. МРШУЉА, ПРАКТИЧНО ПЧЕЛАРСТВО, БГД. 1930, 64); Све гусенице што се изведу за један дан ваља сместити на посебан спрат кревета за гајење (А. Г. ЈОВАНОВИЋ, ГАЈЕЊЕ СВИЛЕНЕ БУБЕ, БГД. 1931, 21); За дизање низака на катове или спратове служи једна ... дашчица (К. ЦРНОГОРАЦ, ДУВАН, БГД. 1888, 62). Некад се користи као анатомски термин: Iz stoborka [Vorhof] može se drugim posebnim putem ... doći u spužnicu (Schnecke), koja je u dva sprata podijeljena. Onaj, da mu tako kažem koščati tavan (Spiralblatt) koj dieli ta dva sprata, dieli u svom početku upravo ovalnu od okrugle rupice. Ova dva sprata sastaju se samo na vrhu spužnice jednom malom rupicom (I. DEŽMAN, VIENAC III, ZGB. 1871, 284 – опис унутрашњег уха).

2.4.5.3. Као посебан појам издваја се синтагма *кућа на спрат* „једноспратница (за разлику од приземне куће)¹⁸: *Etage en mansarde* „спрат који се састоји из соба на тавану“ (Н. ПЕТРОВИЧ, Реч. ФР.-СРП. II, БГД. 1883, 890); По томь слѣдуе и дворь его Высокородія Г. Васіліа Поповича Оберкнеза Пожешке Нахіе кои е на едномь спрату (Ј. ВУЛИЋ, ПУТ ПО СРБИЈИ, БУДИМ 1828, 164); Кућа је ова на спрат,

¹⁸ За продуктивност оваквог модела творбе (истина, код назива за поткровље – али они су сасвим поредиви са „спрат“), помоћу предлошких конструкција са „на + стамбени део куће“ или „на + таван“ у чешким и словачким народним говорима (нпр. чеш. *na domě*, *na chalpi*, слч. *na izbe*; чеш. *na stropě*, *na podlaze*, слч. *na povale*), в. УТЋЕЊЊ/НАВОШТАК 1962:166, нарочито 169, 172 нн.

озидана од тврдога камена (Н. БЕГОВИЋ, ЖИВОТ И ОБИЧАЈИ СРБА-ГРАНИЧАРА, ЗГБ. 1887, 22); Пред улазом у манастирску порту [манастира Драча] подигнута је на спрат манастирска механа. У порти је леп једносратан конак (Т. РАДИВОЈЕВИЋ, ЛЕПЕНИЦА, СЕЗБ XLVII 1930, 98).

2.4.5.4. Значење „слој уопште“ могло је настати по аналогији са семантичким дијапазоном неког синонима, нпр. именице *кат*, а у стручној терминологији (нпр. медицинској) можда и семантичким калкирањем неког страног предлошка:¹⁹ пресећи све мекане делове до кости, секући на спратове (Вл. ЂОРЂЕВИЋ, СРПСКИ АРХИВ II, 3, БГД. 1877, 97); почеше да се превиијају огромни спратови грања (С. МУСУЛИН ПРЕВОД: С. ЖЕРОМСКИ, ПРАХ И ПЕПЕО II, БГД. 1947, 376). Овамо би спадали и примери фигуративне употребе: Пјесник је архитект, а драма величанствена зграда на више спратова (М. БАН, ДРАМСКИ НАЗОРИ, ГЛАС СКА XXV, БГД. 1891, 72); Они ће безбједно почивати у високим спратовима раја (М. ЉУБИБРАТИЋ, КОРАН, БГД. 1895, 312); Био је то задатак у тако вртоглаво високим спратовима људске психе (V. DVORNIKOVIC, STUDIJE ZA PSIHLOGIJU PESIMIZMA, ZGB. 1923, 19).

2.4.5.5. Највероватније према страном узору јављају се значења као „галерија“, „ложа“, „балкон“ и сл.: оно лице из треће ложе другог спрата стане у машини певачице крај виолине (Ј. СУБОТИЋ, ПРИПОВЕСТИ, Н. САД 1873, 28); Augustus sam u sjajni spratu sjedi (Н. ВАДАЛИЋ, ИЗАБРАНЕ ПЈЕСМЕ, ZGB. 1896, 44); Видела сам мртвог оца и брата, | мајку како пада са дворскога спрата (С. ПАНДУРОВИЋ ПРЕВОД: Ж. РАСИН, АТАЛИЈА, БГД. 1913, 32).

2.4.5.6. Од малобројних деривата, придев *спратан*, *-тна*, *-тно* среће се готово искључиво у сложеницама са првим елементом *више-* /*многа-*; *једно-*, *дво-*, *тро-* итд. (РИСТИЋ/КАНГРГА, СРПСКОХРВАТСКО-НЕМАЧКИ РЕЧНИК, БГД. 1928), а исти је случај и са од њега изведеном именицом *спратница*.

2.4.6. Примери из дијалеката, односно из дијалекатских речника, као и у случају глагола (в. § 2.3.4.), нису нарочито бројни, нпр.: *спрџт* т. „етаж“: Са се вели спрџт, а ми смо пријед вџзде зборили бџ, кџћа на два бџја Загарач (ЋУПИЋИ 457), *спрат* „део куће између две таванице“ Поткозарје (ДАЛМАЦИЈА 285), *спрџт* „исто“ Лијевче поље и Жупа (ЦРЊАК 278).²⁰ За Војводину РСГВ 8:166 s.v. *спрат* доноси неколико примера и упућује на *кат* (не и на *бој*!). На великом узорку прегледаних дијалекатских речника (в. ЕРСЈ 1:13-20) показује се да они бележе или *бој* или *кат*, понекад и оба термина, а неретко ниједан – што значи да постојање потврде више зависи од осећаја записивача него од стварне ситуације на терену.

¹⁹ Нпр. фр. *étage*, в. Костić 934, такође 1574.

²⁰ Отворено је питање како треба тумачити чињеницу да у истом извору постоје и синонимне одреднице *бој* и *кат* (обе са упућивањем на *спрат*, прва са примером а друга без њега, в. еад. 188, 221).

Индијектне потврде могу се наћи и у делима завичајно одређених писаца: На „спратове“ пењемо се уз једну дрвену покретну стубу, око које се свађају и псују (Ј. Ђонових, На Влтави, Цетиње 1948, ПРЕМА РМСМХ s.v. *СТУБА*).

2.4.7. Од великог је значаја, као могућа карика у семантичком ланцу који доводи до значења „спрат“, формално блиска именица *спратак* „део пртљага или смока што се сноси са планине“ посведочена у Кучима и то заједно са глаголом *спратити* (в. § 2.3.4.1.), чији *nomen resultativum* несумњиво представља. Њено постојање доводи у питање досадашње извођење именице *пратеж* f. „товар, пртљак; јело; својина, покућство; рухо, постељина“ од глагола *пртити* (тако Скок 3:24–25, са вероватно непотребним домишљањем да је „рухо“ настало укрштањем са *прати* „waschen“; уп. и досад неетимологисано *пратеи*, -и f. „благо, марва“ (Гл. Елезовић, ЈФ 11/1931:84).²¹ Тако се отвара реална могућност да се *пратеж* изведе директно од *пртити*²² чију семантику именица добро одражава у свим својим значењима која су само различите конкретизације општег „оно што се прати (тј. шаље, спрема, смешта)“ – за распрострањеност тог семантичког модела уп. чак и турцизам *кат* (Скок 2:60).

3.0. Дакле, наша је теза да је именица *спрат* т. „етаж“ домаћа реч, поствербал изведен од глагола *спратити* рф. „сагнати, спремити, склонити“ као *nomen acti(onis)* „спремање, склањање“ који је прешао у *nomen resultativum* „оно што се склања“ (уп. и *спратак* из Куча, § 2.4.7), а затим и даље у *nomen loci* „место где се нешто склања“. Ово даље треба образложити са формалне и семантичке стране, затим се осврнути на ареал двеју речи и покушати да се идентификује центар ирадијације и мотиви дисперзије термина.

3.1. Најближу, истовремено и најпотпунију (мада некомплетну), ф о р м а л н о-семантичку паралелу глаголско-именичком пару *спратити* : *спрат* – и то у оквиру српског језика – пружа структура коју чини глагол *спремити* са својим поствербалима и другим изведеницама. Наспрам *спремити* рф. (између осталог) „послати, отпремити“, „сместити, ставити на одређено место“²³

²¹ Овде завршетак *-и* не мора бити аутентичан пошто је потврда резултат рашчитавања турског документа.

²² За типичност творбе апстрактних девербала (*nomen acti* која се конкретизују у *nomen actionis* и *nomen agentis* типа *грабеж*, *метеж*, *лутеж* и сл.) управо суфиксом *-ежь*, в. Sławski 1974:69–70.

²³ Готово исти семантички инвентар показују још неки глаголи, нпр. *справити* рф. (изм. ост.) „послати, оправити; метнути, стрпати; сакрити, сачувати“, али његов поствербал *справа* f. нема значења која би водила до „спрат“. Са друге стране, од готово једнозначног *скри(ва)ти* (се) изведено је дијал. *скривница* – „склониште, скривиште“ (в. РМСМХ), *скривнице* рл. „потајнице, где се чувају драгоцености“ Никшић (Ђковић 189). Термин је чак позајмљен – из срп. или мак. дијалеката – у алб. дијал. *skrivnicë* „подрум“. Ову реч из Горње Реке бележи још Селишчев, а у новије време на њу указује Сване, са напоменом да она сасвим изостаје у литератури, и очито представља рецентну позајмљеницу: «Aus se. (und maz.) *skrivница* „Versteck; Keller“. Zu urslav. **съ-кryti* „zudecken; verstecken“» (SVANE 55).

стоји маскулинум и то само са једним специфичним значењем: *спрем* као *nomen resultativum* „девојачка спрема“ (Подриње, Богишић),²⁴ док читаву лезу значења покрива фемининум *спрема* као *nomen acti* „спремање“, *abstracta* „спремност“, „способност“, *nomen resultativum* „оно што се спреми“, *nomina instrumenti* „спрема, справа, направа, оруђе“, а нарочито *nomina loci* „место где се спрема“: „спрема, спремница, клет, комора, смочница“, „спремиште, тезаурус“, од кога је и семантички ограничени деминутив *спремница* f. dem. „кутија, шкриња, мала посуда, шкатула“ (све из RЈAZU, слично и РМСМХ). Семантички одговара и деадјектив *спремница* f. „остава“ (РМСМХ). Некомплетност наведене аналогије огледа се у доследној ограничениости глагола *спремити* на предмете, док су за *спратити* примарни објекат жива бића.

3.1.1. Овај паралелизам је од огромног значаја за етимологизацију именице *спрат* која (пошто је Путанчево тумачење морало отпасти, в. § 1.4.), другог објашњења, као ни словенске паралеле, нема. Наиме, хомофоно блр. *спрат* „оруже, алат; кућне потрепштине; остава итд.“ (ЭСБМ 12:273), упркос извесној семантичкој блискости, никако не може послужити као паралела, јер представља континуанту другог глагола, псл. **preṭati* „сместити, склонити итд.“²⁵ Исто важи и за фантомско слч. *sprat*,²⁶ које није посведочено ни у историјским ни у савременим дијалекатским изворима за словачки језик.

3.1.2. До коначног етимолошког решења не долази се по аутоматизму, самим указивањем на творбено-семантички процес којим је именица изведена од глагола *спратити*, пошто ни он сам досад није етимологисан. Зато и то треба овде учинити. Наиме, у Скоков етимолошки речник није ушао ни тај глагол²⁷ – мада нема никакве сумње да је он још једна префигурација

²⁴ Још један маскулинум, на *спрем* „на готовс“: Стоји непомично и држи своју пушку на спрем (код Крлеже, в. РМСМХ) будући део војничке терминологије, или је индивидуална творба или неологизам, па га овде не узимамо у обзир.

²⁵ Небитно је да ли се блр. именица на тај глагол своди индиректно, као позајмљеница из пољског, од истозначног пољ. *sprzet* (тако ЭСБМ I.c.), или пак директно, као поствербал домаћег глагола *пратаць* (што је можда вероватније, уп. и рус. *спрятать*) – за континуанте тог псл. глагола у српском и хрватском *претати* (уп. нарочито партицип *запретен*), и његову (наводну ?) специјализованост за покривање пепелом, в. Скок 3:36–37.

²⁶ Оно се спомиње у примеру из часописа „Сербский народный листъ“ који наводи Михаловић, в. § 2.4.3. За додатну потврду одсуства ове именице из словачког захвални смо колеги др Љубору Кралику из Института за словачки језик „Људевит Штур“ у Братислави, који је пре трагом картотека тог института дошао до негативног налаза, и сугерисао да је мала вероватноћа да је у питању словачки дијалектизам који је „ушао“ у српски, а у међувремену се изгубио из самог словачког језика. На истом месту у том часопису наводи се и реално постојеће слн. (заст.) *gornjica* „горњи простор, соба на спрату“ (< *gornji* adj. comp., в. BEZLAJ 1:162 s.v. блискозначног германизма *goren*).

²⁷ Иако Скок нпр. коментарише да се првобитно значење глагола *спратити* види још у дијал. *наспратити* (што је ушло и у ЭССЯ 22:224–225 s.v. **naportiti*), на облик *спратити* – који би итекако заслужио коментар – уопште се не осврће, чак ни у набрајању префикса глагола *спратити* не помиње *с-* (за разлику од *од-*, *ис-*, *на-*, *по-*, *про-*, *у-*, *за-*, в. Скок 3:25–26). Разлог овог

варијанта симплекса *pratum* impf. „comitari, begleiten (< псл./јсл. **portiti* **porti-* / **prati-*, о њему Скок 3:25–26), како је сматрао и уредник одговарајуће секције RЈAZU, Стјепан Павичић.²⁸ Несумњивост ове генетске везе са једне стране, а са друге семантичка ограниченост именице у поређењу са суштинском вишезначношћу глагола, искључују сваку помисао да би он, евентуално, могао бити деноминал.

3.2. Иако се а р е а л и глагола и именице не поклапају, они се ипак преклапају у довољној мери да је оправдано претпоставити девербално порекло именице. Наиме, глагол је посведочен на већем делу штокавског терена,²⁹ и ту је присутан од XV века (в. RЈAZU, § 2.3.1.), док је именица фиксирана знатно касније (тек 1815. године) и првобитно на североистоку штокавског терена одакле се ширила, изгледа, писменим путем, па је врло убрзо забележена у Херцеговини. Постоје барем два писана извора који се могу јасно везати за одређени терен, а садрже истовремено посведочене и глагол *спратити* и именицу *спрат*. То су *Немачко-српски речник* Ђ. Поповића и књижевни опус Г. Мартића, који се лоцирају у Војводину односно Херцеговину. С обзиром на велико растојање међу њима отворено остаје питање да ли се ту ради о два независна, спонтана творбено-семантичка развоја, или је у питању позајмљивање именице тј. угледање нпр. Мартићево (јер су његови примери доцнији) базирано на основи коју је пружао у његовом говору присутан глагол.

3.3. Пошто нема ни с е м а н т и ч к и х препрека да се од глагола у значењу „спремити“ (преко једног *nomen resultativum* „оно што се спрема“, уп. и *спратак* § 2.4.7. тј. 2.3.4.1.) дође до поствербалног *nomen loci* „место где се (нешто, неко) спрема“, остаје само да се објасни даљи развој значења.

3.3.1. Реално би било претпоставити да се значење померило са првобитног „доњи, најнижи ниво куће“ (што је било место где се *спраћала* стока, уп.

изостанка остаје мистерија. Како је одговарајући том RЈAZU публикован 1956–1958. године – а Скок је умро 1956, и није нужно да је одредницу *pratum* писао баш непосредно пре тога – могло би се помислити да му је тај сектор грађе за речник на коме се управо радило (током Скокових последњих година), просто измакао. Он је иначе редовно наводио примере из грађе још необјављених томова (в. нпр. префиксе *у-* и *за-*), али опет је необично да је превидео глагол који се јавља у Вуковом *Српском рјечнику*. У сваком случају, одсуство глагола из Скоковог видокруга свакако је суштински допринело изостанку именице *спрат* из његовог речника.

²⁸ В. његов коментар, на стандардном месту иза наслова одреднице: „*Od s-pratiti; ide među glagole navedene pod II, s pod 1, b. Ima ak, refl. i pas. Potvrde su od XV vijeka*“ (RЈAZU s.v. *spratiti*).

²⁹ Можда би се могло рећи да је боље документован у Далмацији и залеђу, херцеговачком и уопште динарском – али таква слика не мора бити реална већ пре последица малобројности извора из источнијих крајева и њихове неадекватне лексикографске обрађености. За овај последњи проблем уп. несразмеру у заступљености помена именице *спрат* из XIX в. у RЈAZU и у грађи РСАНУ, као и одсуство у оба та речника типа тезауруса, готово свих – осим једног који доноси и Михалловић.

описе – додуше са терминима *под* и *бој* – из Конавала и Билеће у RJAZU, на крају § 2.3.1.) на „горњи ниво“, тј. уместо „оно што је испод пода“ на „оно што је изнад тавана“. До овог помака је могло доћи у развоју антонимског пара значења „под“ : „плафон; таван“ (па отуд даље и „спрат“), за који постоје бројне домаће, словенске и несловенске паралеле.³⁰ Најчешће се енанатиосемија (које је заправо привидна јер потиче од различитих конкретизација општег значења „ниво грађевине“) јавља у оквиру једног истог језика (без икакве формалне разлике или уз мању творбену дистинкцију), нпр. с.-х. *под* „патос“ : с.-х. дијал. *под* „плафон; таван; спрат“ (али и дијал. *подина* „спрат“, в. Вук, Скок 2:693), такође чеш. *půda* „земља, тле“ : *půda* „таван“, затим чеш. *podlaha* f. „под“ : *podlazi* n. „спрат“, хрв. дијал. *strop* „под“ : општеслов. **stropъ* „плафон“³¹; дљуж. *pschëtsch* „под у кући“ : дљуж. *psëtsъ* m. „таваница“; даље и енгл. *floor* „под“ : *floor* „спрат“. Антонимија настаје и у међујезичким односима, или приликом позајмлјивања, нпр. рус. *ярус* „један од низова предмета сложених један изнад другог: галерија (у позоришту); слој земљине коре; ниво“ : ст.-сканд. *jarðhus* „земуница, смочница, подрум“³² или након њега, када позајмлјеница накнадно, под утицајем полисемије синонима затечених у језику примаоцу, развије значења која изворно није имала, нпр. с.-х. (турцизам) *таван* „под, подлога“ : *таван* „плафон“; али и „поткровље; спрат; палуба (бродска); слој, наслага“³³ (в. Скок 3:448, такође примере у РСММХ).

3.3.2. До другог пута семантичког развоја дошло би се разматрањем могућности да је термин *спрат* „етаж“ настао од синтагме *кућа на спрат* (за потврде њене употребе в. § 2.4.5.3.), осамостаљивањем и фактичким преосмишљавањем њеног последњег дела. Наиме, посведоченост термина народне архитектуре као *кућа на хелицу* „кућа подигнута на косом терену, чији је доњи део искоришћен за стају или подрум али је полуукопан“, *кућа на пондила* „исто што и кућа ’на хелицу’ само што подрум служи за стоку“, *кућа на клед* „исто што и кућа ’на хелицу’; са подрумом бар испод једног дела зграде“ (Не-

³⁰ Ова антонимија је реалност, па и није нужно тумачити је – али, иако је она у случају спрата највероватније настала подизањем пода а не спуштањем таванице, може се изнети теза да је она настајала обрнутим путем, спуштањем таванице на под: по природи ствари, под је првобитно био од утабане земље, а плафон тј. таван од греда и сл. (управо су „греда“, „ребро“ и сл. полазиште у ономасиологији назива за „спрат“ као што су нем. *Stock(werk)*, гр. брoфoс, можда и слов. **p(r)etro* – тако Маснек 438, SCHUSTER-ŠEWCI 1168 s.v. *přatr*) – све док се човек није попео на таван и почео да хода по њима, тако да је оно што је претходно било горе, сад стајало доле.

³¹ Овај пар наводимо овако имајући у виду Маретићеву напомену (коју и Скок прихвата!) да је у хрватској књижевној употреби *strop* русизам или бохемизам, в. Скок 3:347–348. Први члан пара из Жумберка (в. М. Сној: у ВЕЗЛАЈ 3:333) можда је резултат словеначког утицаја.

³² Тако Фасмер 4:562, мада то није једино могуће тумачење руске речи.

³³ Треба нагласити да се овај семантички дијапазон, изгледа, развио у оквиру нашег језика јер оригинал има само значење „плафон“, у сложеници *tavanarasi* и „поткровље“ (в. REDHOUSE s.v.)

НАДОВИЋ 126, 136)³⁴ додатно оправдава нашу претпоставку да је *спрат* изворно био „доњи ниво куће, стаја где се спраћала стока“. Затим је *кућа на спрат* постала појам куће подигнуте на стаји у подруму (за разлику од оне која се налазила директно на земљи или можда укопана у њу). Индиректну потврду ове претпоставке видимо и у томе што је *спрат*, у највећем броју случајева – у свести савремених говорника готово искључиво – појам горњег спрата, некад и носилац семантике „горе, одгоре“ (за оба в. § 2.4.5.2), као супротност не само подруму већ и приземљу (осим у ретким случајевима који могу бити последица страног утицаја, уп. *приземни спрат* у § 2.4.5.2.). Занимљиво је да се у овом речнику народне архитектуре (слично као у случају изостанка речи код Вука и Скока) сусрећемо са одсуством одреднице *кућа на спрат*.³⁵ Осим тога, чињеница да два од три записа потичу из северне Македоније (и да у њима фигурирају грецизми *ћилер* и *пондила*)³⁶ могла би водити закључку да је дотчина синтагма балканизам, независно од тога што је тип градње својствен брдско-планинском терену уопште. Са друге стране, номинациони модел по коме се горњи ниво куће зове према ономе *на* чему се – или изнад чега – он налази, познат је и другим словенским језицима, ван балканског ареала, било да се термин односи баш на „спрат“ (уп. слн. *nadstropje*), било на њему блиску реалију „поткровље“ (уп. низове назива, поред чеш. књиж. *na půde*, такође дијал. *na domě, na chalpě, na staji, na najizbi*, слч. дијал. *na izbe, nanaizbe* итд. (УТЋЕШЕЊ/НАВОВЃТИАК 1962:169, 172).

3.4. И после свега остаје тајна да ли је уредник часописа „Забавник“ и „Новине србске“, Димитрије Давидовић (или неко из његовог круга у који је спадао и сам Вук Караџић, в. Пелчић 2009:183 нн.), био творац термина *спрат* који је затим, путем штампе, брзо прихваћен и распрострањен дилем штокавског терена (у ери размаха пуристичког полета почетком 19. века) или је пак, обрнуто, у тим часописима (свакако из пуристичких побуда) почела да се користи већ постојећа али слабо распрострањена реч из народа – што је отворило пут њеној експанзији.

3.4.1. За ову другу претпоставку, коју сматрамо ипак вероватнијом, нажалост, немамо довољно материјалних доказа, него баратамо са два хапакса. Један је потврда у примеру: Не гледај их што немаду двора ... нити спрата големије врата, која иако стоји најближе народном језику, ипак потиче од једног писца

³⁴ У овом речнику ограничене прецизности, за први пример се цитира А. Дероко, *Фолклорна*; уз упућивање на слику 71, фотографију талпаре из села Граца код Рашке, за другу Т. Смиљанић, *Насеља* 28, 355, а за трећу исто, уз упућивање на слику 92, Дероков цртеж куће испод Дурмитора.

³⁵ На њу се упућује с.в. *табак* тј. *кућа на табак* (Ненадовић 75), као и с.в. *спрат* (ibid. 72), али илустрације на које се ту указује, 205–207, спадају у сегмент недостајућих илустрација бр. 195–222!

³⁶ О њима в. Скок 2:80, 700 с.вв. *kiljer, ponat*.

(Г. Мартић, в. § 2.4.1.). Други је облик из Куча *спратак* *, „пртљаг или смок који се сноси са планине“ (в. § 2.4.7.) регистрован пре скоро 80 година у етнографском опису, и до данас „сакриван“ у грађи РСАНУ, а управо он, иако хапакс (ваљало би да није – што можда и јесте случај, али ми то не можемо знати) дозвољава да се реално реконструише творбено-семантички низ од глагола до именице *спрат*, у коме је *спратак* *nomen resultativum* „оно што се сноси“ тако да директно може водити до једног *nomen loci* „место где се сноси, спрема, смешта“.

3.4.2. Са друге стране, *спратак* „пртљаг или с м о к“ као да омогућава да се на још један начин – преко семантичке карике „смок“ тј. „смочница, комора“ – дође до значења „спрат“. На ову ономасиологију, називање простора према његовој функцији – додуше за појам „поткровље, таван“ (који је пак максимално близак спрату као горњем пандану подрума), указали су и Утџењ/Навошћак 1962:167 (в. чеш. *seník, senára, sýpka, komora*). За мотивацију назива *пивница* „подрум“ према ономе што се у њему складишти, уп. и: Узех кључе од пивнице и спремнице (Шеноа, в. РМСМХ); тако и у другим слов. језицима, нпр. пољ. књиж. *piwnica*.

3.4.3. На крају, морамо се помирити са чињеницом да је за сада немогуће доказати која је од двеју наведених могућности наведених у § 3.4. заиста била на делу као пут настанка и уласка термина *спрат* у српски (српско-хрватски) језик. Неки податак нам и даље недостаје – а можда ће заувек остати непознат. Чињеница да се *спрат* у првим потврдама скоро увек помиње упоредо са још неким синонимом говори о свести тих писаца да користе реч која није општепозната.³⁷ У сваком случају, разлози за увођење, а касније не само постојање него и доминацију термина *спрат*, свакако су ванлингвистичке природе – тачније социолингвистичке – јер је он, као домаћа реч, потиснуо тада већ традиционалне турцизме *кат* и *бој* (ређе и *таван*, понегде и домаћи *под*). Касније је згодно послужио (диригованом) разликовању српске од хрватске норме,³⁸ којим је *спрат* доспео у ред србизама – наспрам хрватског турцизма *кат*.³⁹ Једини лингвистички разлог за његову промоцију – и опстанак – у књижевном језику и у народним говорима, може бити једнозначност термина *спрат*, чијом употребом се елиминишу све (у принципу несекономичне) антонимијске двојности поменуте у § 3.3.1.

3.4.4. И најзад, још једну посебност именице *спрат* чини њена јединствена ономасиологија, без словенских и несловенских паралела. Укратко, у већини

³⁷ За сличну праксу у случају именице *кота*, која алтернира са турцизмом *ленгер*, управо у изворима из тог доба уп. Влајић-Поповић 2009:281.

³⁸ Треба имати на уму да се прва лексикографска потврда налази код Шулека (у немачко-хрватском речнику), затим примере употребе код хрватских песника и писаца, као и недавно Путанчево настојање да ту реч протумачи.

³⁹ За детаље о њему и његовој вишезначности в. RJAZU и РСАНУ s.vv., као и Скок 2:60.

језика влада шаренило назива за „спрат“, а мотивисани су или грађевинским елементима („грета, ребро и сл.“, в. нап. 30) или фактором издигнутости спрата, било уопште (слн. *gornjica*, пољ. *góra*, итал. *piano superiore* итд.) било путем наслојености на таваницу (слн. *nadstropje*, *nastropje*; блр. *наверх*), моменат пењања уз степенице (чеш. *poschodi*, енгл. *upstairs*), антонимија према поду (слов. *podъ/nod*, енгл. *floor* итд., в. § 3.3.1.), људска висина (статура) као мера размака између двеју таваница (фр. *étage*, с.-х. турцизам *бој*). Привидни паралелизам значења „складиште, стовариште“ : „спрат“ у енгл. *store* : *stor(e)y*, енглески етимолошки речници не потврђују.⁴⁰ Није до краја расветљена ни ономастиологија (односно, ни етимологија) најмасовнијег словенског назива за „спрат“, псл. **p(r)etro* чије континуанте нпр. у пољском и чешком имају статус књижевне речи, а у руском и украјинском, као и српском и словеначком, само дијалекатске – али то представља посебан проблем.

4.0. Једино што се са сигурношћу може рећи о именици *спрат* јесте да она вероватно није народна, иако јесте домаћег порекла, и да је могла настати на начин описан у § 3.0. нн., али не можемо доказати како и где она заправо јесте настала.

....

ЛИТЕРАТУРА

БЕР: *Български етимологичен речник* 1–, София 1971–.

Bezljaj: France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–V, Ljubljana 1977–2005.

Влаич-Попович 2009а: Јасна Влаич-Попович, Об обозначениях этажа в славянских языках. *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология.* Материалы международной научной конференции, Екатеринбург, 48–50.

Влајић-Поповић 2009: Јасна Влајић-Поповић, Да ли је *кота* књижевна и(ли) народна реч, *Научна састанак слависта у Вукове дане* 38/1, Београд, 279–288.

Вујичић 1995: Милош Вујичић, *Рјечник говора Прошћења (код Мојковца)*, Подгорица (= Посебна издања ЦАНУ 29, Одјелјење умјетности 6)

Вук 1898³: Вук Ст. Карацић, *Српски рјечник*, Београд.

⁴⁰ В. SKEAT 606 s.vv. *store*, *story*; уп. такође нем. *Stock*, *Stockwerk* (KLUGE 886) : енгл. *stock* („The original sense may have been ‘stump of a cut tree’“, SKEAT 605).

- Грађа РСАНУ:** грађа за РСАНУ (у картотеци Института за српски језик САНУ)
- Далмација 2004:** Стево Далмација, *Рјечник говора Поткозарја*, Бања Лука.
- Ђоковић 2005:** Љубомир Ђоковић, *Говорни драгуљи никшићког краја*, Београд.
- ЕРСЈ 2003:** *Етимолошки речник српског језика 1–*, Београд.
- ЭСБМ 1978–:** *Етимолошки слојник беларускай мовы 1–*, Мінск.
- ЭССЯ 1974–:** *Этимологический словарь славянских языков 1–*, Москва.
- ЕСУМ 1982–:** *Етимологичниј словник украјинској мови 1–*, Кијв.
- Kluge 2002²⁴:** Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin / New York.
- Kostić 1976:** Aleksandar Kostić, *Višejezički medicinski rečnik*, Beograd.
- Machek 1968²:** Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- Михајловић 1982–1984:** Велимир Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука I–II*, Нови Сад.
- Ненадовић 2002:** Слободан М. Ненадовић, *Илустровани речник израза у народној архитектури*, Београд.
- Пејчић 2009:** Предраг Пејчић, *Српске новине Димитрија Давидовића*, Београд.
- Putanec 2003:** Valentin Putanec, Etimološki prinosi 27–35, *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29, Zagreb, 225–258 [№ 31. Etimologija i prostorna povijest građevinskog termina sprat 'kat' u Hrvata, Srba, Crnogoraca i Bosanaca, 242–246].
- RJAZU 1880–1973:** *Rječnik hrvatskoga iliti srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb.
- РМСМХ 1967–1976:** *Речник српскохрватскога књижевног језика 1–6*, Нови Сад.
- РСАНУ 1959–:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–*, Београд.
- РСГВ 2000–:** *Речник српских говора Војводине 1–*, ур. Др. Петровић, Нови Сад.
- Schuster-Šewc 1978–1989:** Hinz Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache I–IV*, Bautzen.
- Skeat 1909:** Walter W. Skeat, *Etymological dictionary of the English language*, Oxford.

- Skok 1971–1974:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb.
- Ślawski 1974:** Frantisek Ślawski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, [y:] *Słownik prasłowiański* I, Wrocław etc., 43–141.
- SSN 1994–:** *Slovník slovenských nářečí* I–, Bratislava.
- SSS 1961–1996:** *Slovník starožytности Słowiańskich*, 1–8, Wrocław, etc..
- Svane 1992:** Gustav Svane, *Slavische Lehnwörter im Albanischen*, Aarhus.
- Ђупићи 1997:** Драго и Жељко Ђупићи, Речник говора Загарача, *Српски дијалектолошки зборник XLIV*, Београд.
- Utěšený/Habovštiak 1962:** Stanislav Utěšený, Anton Habovštiak, A.: Nazvy „podstřeši“ v českých a slovenských nářečích, *Slavia XXXI*, Praha, 166–185.
- Фасмер 1986–1987:** Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка* 1–4, Москва.
- Црњак 2006:** Дијана Црњак, *Терминологија куће и покућства у Лијевчу пољу и Жути*, Бања Лука.

ON THE ETYMOLOGY OF SERB. *SPRAT* “FLOOR, STOREY”

Summary

The paper presents an attempt at an overall etymological analysis of the Serbian noun *sprat* “floor, storey” (absent from Skok’s *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika!*), while indirectly seeking information about the Serbian popular culture contained in that word. Traced is the history of its attestations (although noted as early as 1815, it did not find its way either into the first, 1818 edition of Vuk’s *Srpski rječnik* or into the subsequent ones), its modern areal distribution (as identified on the basis of lexicographic fixations as well as the unpublished materials of RSANU), with a glance at its vernacular distribution in contrast with synonymous Turcisms *boj* and *kat*.

After offering arguments against the single hitherto attempt at providing an etymological interpretation of *sprat* (by the way of consonant metathesis of *strop* “ceiling”, itself a non-vernacular word of scarce distribution, with presumed phonetic changes of non-specified chronology and paralleled only in un-identified languages), suggested as formally most probable is the explanation of *sprat* as a postverbal from the verb *spratiti* “to send; coerce, place, store, etc.” (from *pratiti* “to send; follow” < PSI. dial. **portiti*, probably related to Lat. *portare*) originally a nomen actionis, then nomen resultativum and finally a nomen loci “a place where someone (e.g. cattle, fowl; also people)

or something is stored". This nomination appears to be unique in the domain of Slavic languages, perhaps even beyond it, and the only (although not absolutely complete) formal-semantic parallel is provided by also Serbian *spremiti* "to send, prepare; put, place, store": *sprem(nic)a* "storage, pantry; hideaway, etc." It is presumed that from the syntagm *kuća na sprat* originally "a house on the storage" (presently "a one storey building"), the notion of the upper floor (where people used to live on top of an underneath barn) was generalized in the meaning "floor, storey" and conveniently used in the form of the domestic word *sprat* which came as a convenient substitute, for loanwords *boj* and *kat*, as well as the ambiguous domestic *pod* "floor, ground" also "floor, storey".

Jasna Vlajić-Popović